

THEORIE

Het nut van de "Rational choice" theorie voor de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging ⁽¹⁾

Marcel van der Linden, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

1. Iedereen die de ontwikkeling van sociale bewegingen bestudeert krijgt te maken met **vragen** als deze :

- * Waarom doen sommige mensen mee aan acties en andere niet ?
- * Waarom worden sommige mensen wèl en andere niet lid van een organisatie ?
- * Waarom heeft een organisatie deze structuur gekregen en geen andere ?

Ook de historici van de arbeidersbeweging zien zich vroeg of laat met dit soort problemen geconfronteerd. Het zijn moeilijke problemen, en het is daarom niet onbegrijpelijk dat men vaak besluit aan dergelijke kwesties voorbij te gaan. Men volstaat met het geven van een beschrijving (dèze mensen werden actief en die niet; de gekozen organisatiestructuur zag er zus of zo uit).

Er bestaat een nogal abstracte theorie die probeert antwoorden op de hiervoor genoemde vragen te geven : de "rational choice" theorie.

2. Hoewel aanzetten van een "rational choice" theorie al eerder bestonden ontstond de theorie als zodanig in de jaren vijftig. Drie boeken vormen er het fundament van : Kenneth Arrows *Social Choice and Individual Values* (1951), Anthony Downs' *An Economic Theory of Democracy* (1957)

en Mancur Olsons *The Logic of Collective Action* (1965). Arrow, die voor zijn werk de Nobelprijs kreeg, ontwikkelde het "impossibility theorem"; Downs ontwikkelde een model ter verklaring van ideologische wedijver tussen politieke partijen in parlementaire democratieën; en Olson paste de theorie toe op collectieve actie. Voor ons is Olsons werk uiteraard verreweg het belangrijkste - op de precieze inhoud ervan kom ik later uitgebreider terug. ⁽²⁾

Hoewel de "rational choice" theorie een bedenkfel is van "burgerlijke" economen is de theorie sedert de jaren tachtig ook onder marxisten steeds populairder geworden. Belangrijke namen in dit verband zijn John Roemer, Jon Elster, Adam Przeworski, etc.

Uitgangspunten van de "rational choice" theorie zijn

- * Rationeel handelen betekent : streven naar "utility maximization". Vgl. Olson p. 65. ⁽³⁾
- * De "relevant maximizing agents are individuals." (m.a.w. methodologisch individualisme)

De centrale taak die RC-theoretici zich stellen is dus het verklaren van collectief gedrag uit "maximizing actions of individuals". ⁽⁴⁾

3. Het **debat** over : Wat "rational choice" theorie wel en niet kan.

Hierbij kan men opmerken : RC-theoretici hebben de pretentie dat zij alles kunnen verklaren. Dit is onterecht; er zijn veel te veel empirische uitzonderingen op hun regels. De universele pretentie dient te worden opgegeven. In sommige gevallen (in het bijzonder bij zuiver economische gedragsproblemen) zijn RC-veronderstellingen sterker van toepassing dan in andere gevallen.

Green en Shapiro stellen het zo : "More fruitful than asking "How might a rational choice theory explain X ?" would be the problem-driven question : "What explains X ?" This will naturally lead to inquiries about the relative importance of a host of explanatory variables. No doubt strategic calculation will be one, but there will typically be

many others, ranging from traditions of behavior, norms, and cultures to differences in peoples' capacities and the contingencies of historical circumstance. The urge to run from this complexity rather than build explanatory models that take it into account should be resisted, even if this means scaling down the range of application." (5)

4. Toepassingen van RC-theorie op collectieve acties en organisaties. Twee vragen wil ik hier centraal stellen :

- * Hoe komen acties en organisaties tot stand ?
- * Welke regels gelden voor interne regimes van organisaties (en acties) ?

5. Om deze vragen te kunnen beantwoorden eerst een paar **verduidelijkingen** betreffende de uitgangspunten van RC-analyses. We zagen reeds wat de algemene uitgangspunten van RC-analyses zijn (utility maximization en methodologisch individualisme). Deze uitgangspunten zijn a.h.w. de axioma's van de theorie. Andere stellingen volgen er min of meer logisch uit.

Eén zo'n vervolgstelling is : mensen sluiten zich bij een groep aan als ze alleen (als individu) dingen niet kunnen bereiken die ze met anderen samen denken wèl te kunnen bereiken. In RC-termen heet dat : individuen vormen een groep om "een *joint good* te produceren". Zo'n *joint good* kan van alles zijn : een autovrije straat, een gunstige CAO of 100% vergoeding van evacuatiekosten bij een dreigende dijkdoorbraak. (6)

Er zijn twee soorten **joint goods** :

- * Goederen met intrinsieke "jointness" of gemeenschappelijkheid : d.w.z. goederen die technisch gesproken onmogelijk door één individu geproduceerd kunnen worden (b.v. een symfonie van Beethoven)
- * Kostbare goederen : goederen waarvan de voortbrenging door één individu technisch gezien eventueel wel zou kunnen, maar voor dat individu te duur zou zijn (b.v. een zwembad).

FIGUUR 1

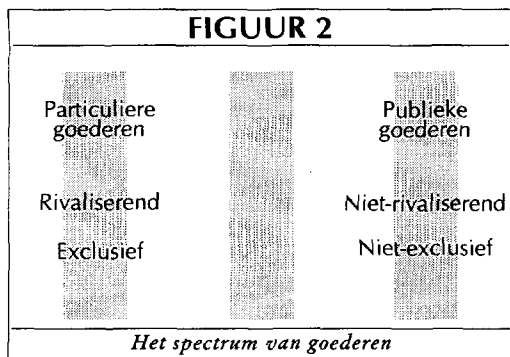

Een joint good kan rivaliserend zijn of niet. Voor een rivaliserend goed geldt dat wat de één ervan consumeert voor de ander niet meer beschikbaar is. Op de parkeerplaats waar mijn auto staat kan geen andere auto staan. Een verkeerslicht of een bepaalde radiogolf is daarentegen niet-rivaliserend : iedereen kan ernaar kijken of luisteren zonder dat het daardoor voor anderen onmogelijk wordt hetzelfde te doen.

Een joint good kan ook exclusief of non-exclusief zijn. Vuurtorens die met het geld van Nederlandse belastingbetalers gefinancierd worden kunnen ook door buitenlandse stuurlied worden gebruikt. Zij zijn dus niet exclusief. De bescherming die de Nederlandse dijken bieden geldt daarentegen vooral voor Nederlanders en is dus in die zin wèl tot op zekere hoogte exclusief.

Goederen die niet-rivaliserend en non-exclusief zijn noemen RC-theoretici *publieke goederen*. Zij zijn de tegenpool van *particuliere goederen*.

FIGUUR 2

Zuiver publieke goederen komen in werkelijkheid zelden of nooit voor⁽⁷⁾, bijna steeds gaat het om collectieve goederen.

6. Deze onderscheidingen zijn voor de RC-theorie van essentieel belang. Want de kernvraag die zich hier voordoet is die van het **profiteursgedrag**. Stel dat een groep mensen actie voert voor een publiek goed, waarom zou het rationele individu dan aan die actie deelnemen? Dit is volgens Mancur Olson en anderen het kernprobleem van de vakbeweging: zij brengt publieke goederen voort, d.w.z. verworvenheden waar zowel leden als niet-leden van kunnen profiteren. Als b.v. een industriebond een gunstige CAO bevecht, dan is dat zowel in het voordeel van de leden van die bond als van de andere mensen die in de betrokken bedrijfstakken werkzaam zijn. Gevolg hiervan is, dat afzonderlijke arbeiders kunnen besluiten niet tot de bond toe te treden omdat ze toch wel, door de inspanningen van hun collega's, van het werk van de bond zullen mee profiteren. Dit is, wat Olson het "**freerider**" gedrag heeft genoemd. Het wordt, zegt hij, belangrijker naarmate het om een grotere groep gaat. Want het aandeel dat een individu dan kan leveren aan het succes van een bond of actie wordt steeds geringer en de relatie tussen die individuele bijdrage en het uiteindelijke resultaat wordt daarom steeds abstracter. Dit "freerider" probleem doet zich op allerlei terreinen voor, b.v. bij verkiezingen ("wat betekent die ene stem van mij nou op het geheel? Ik blijf thuis") of bij het ge-

scheiden ophalen van huisvuil ("Dat beetje afval van mij, dat speelt toch geen rol"). De moeilijkheid is steeds hetzelfde: solidair gedrag kost het individu iets en deze individuele kosten worden afgemeten aan de opbrengst die er tegenover staat.

Ook *binnen* organisaties komt vergelijkbaar gedrag voor: mensen die wel willen profiteren van de joint goods die de organisatie voortbrengt maar daar zo min mogelijk inspanningen tegenover willen stellen. Dit verschijnsel heet in de literatuur **shirking**: de kantjes eraf lopen.

7. Er komen in de geschiedenis van de arbeidersbeweging minstens **vijf belangrijke organisatievormen** voor:

- * organisaties voor onderlinge hulp
- * consumentencoöperaties
- * producentencoöperaties
- * vakbonden
- * partijen.

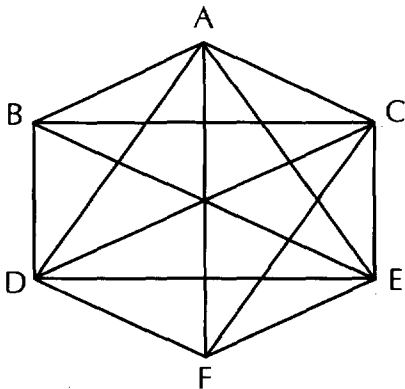
Deze organisaties vallen globaal uiteen in twee soorten: de eerstgenoemde drie organisatievormen produceren exclusieve goederen (particuliere goederen): ziektegeld, relatief goedkope gebruiksgoederen, werkgelegenheid. De activiteiten van dergelijke organisaties komen dus uitsluitend ten goede aan leden.

De vakbonden en partijen produceren daarentegen goederen die duidelijk een zeer sterk collectief karakter hebben: CAO's voor hele bedrijfstakken, wetten, enz. De verworvenheden die zulke organisaties kunnen bewerkstelligen zijn bijna steeds ook toegankelijk voor buitenstaanders. Er bestaat bij deze organisatievormen dus een grote mogelijkheid tot freeriding.

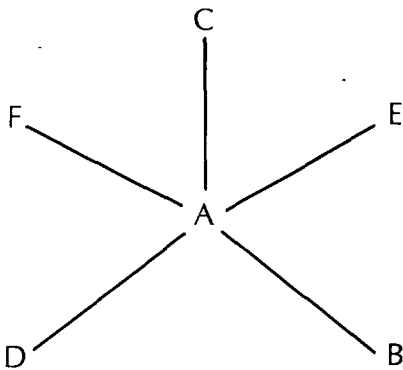
8. Laten we eerst eens kijken naar kenmerken en problemen die *alle* organisatievormen gemeen hebben, zij het nu eens in sterkere vorm en dan weer in zwakkere. Een eerste kwestie is die van de **interne communicatie**. Als alle leden steeds bilateraal met elkaar zouden moeten communiceren, dan zou de energie die iedereen daar in

moet steken explosief stijgen bij een groei van de organisatie. Er is dan sprake van een "wiel"-constructie. Het aantal bilaterale communicatieprocessen bedraagt in zo'n geval: $T = (N \times (n-1)) : 2$.

FIGUUR 3

Iedereen communiceert met iedereen. $N=6$; $T=15$

Communicatie via een leider. $N=6$; $T=10$

Twee patronen van communicatie

Hoe deze formule werkt zien wij b.v. hier in het instituut na Oud en Nieuw als we elkaar allemaal een gelukkig Nieuwjaar wensen. Stel dat er 115 mensen op het IISG werken, dan is het aantal keren dat er in totaal een wederzijdse begroeting plaatsvindt:

$$T = (115 \times 114) : 2 = 13110 : 2 = 6555.$$

Om het aantal communicatieprocessen in een organisatie te verkleinen (en daarmee ook de individuele investering van energie) is het rationeel alle communicatie via één individu te laten lopen dat - al dan niet na bilateraal overleg met alle leden - een besluit neemt en dat aan iedereen meedeelt. Het aantal communicatie wordt dan drastisch gereduceerd tot $2 \times 114 = 228$ (als er vooraf overleg plaats vindt) of zelfs $1 \times 114 = 114$. Dit is wat men noemt een "ster"-constructie. Voorwaarde hiervoor is natuurlijk wel dat de leden in het middelpunt van de ster (de voorman of -vrouw) vertrouwen hebben. Er vindt dan dus a.h.w. een ruil plaats tussen het vertrouwen enerzijds en de individuele tijdsbesteding anderzijds. Valt het vertrouwen weg, dan wordt ook onmiddellijk de ster-constructie onderuit gehaald en komt er, waarschijnlijk tijdelijk, een nieuwe wiel-constructie voor in de plaats.

9. Een tweede moeilijkheid waar alle organisatievormen last van hebben is shirking, het dekantjes-eraf-lopen. Want ieder rationeel individu zal proberen de baten van een lidmaatschap te krijgen zonder er de kosten voor te betalen. Shirking is gemakkelijker naarmate individuele leden meer van elkaar geïsoleerd zijn. Iedere organisatie doet dan ook pogingen om de leden tot gehoorzaamheid aan de regels te bewegen. De mate van gehoorzaamheid (*compliance*) wordt bepaald door de mate waarin de organisatie beheerst wordt (ofwel door de leden gezamenlijk ofwel door een bureaucratisch bestuur). Aan de mate van beheersing zitten twee aspecten:

- * De groep (of de leiding) moet in staat zijn vast te stellen of leden zich aan hun verplichtingen houden of niet (*monitoring capacity*).
- * De groep (of de leiding) moet leden die zich niet aan hun verplichtingen houden kunnen straffen (*sanctioning capacity*). De ergste sanctie is natuurlijk uitsluiting, maar het is duidelijk dat er ook minder zware straffen bestaan (boetes b.v.).

$Y = (X_1 + X_2) SEU + X_3 \cdot X_4 + X_5 W + X_6 \cdot X_7$: staken, een rationele of emotionele keuze?

Eventueel kan de beheersingsfunctie verzelfstandigd worden : bepaalde "agenten" krijgen dan deze taak arbeidsdelig opgedragen.

Historici van de arbeidersbeweging kennen deze problemen heel goed, b.v. als het gaat om onderlinge verzekeringen (ziekte- of overlijdenskassen).⁽⁸⁾ De eerste vorm van shirking waar dit soort organisaties mee te maken kan krijgen is : het niet voldoen van de contributieverplichtingen. Het antwoord hierop is eenvoudig en afdoende : wie niet betaalt verliest na korte tijd het recht op een uitkering. Lastiger is de tweede vorm van shirking : leden proberen ten onrechte een uitkering uit de kas te krijgen door een ziekte voor te wenden of te doen alsof ze werkloos zijn. Het antwoord hierop vereist verdergaande controle; zo kenden heel wat ziektekassen de regel dat zieken regelmatig door een bestuurslid bezocht moesten worden. De kwestie van het shirking was overigens ook de reden waarom commerciële kassen vaak liever met levensverzekeringen begonnen want dood is moeilijker voor te wenden dan ziekte.

10. Laten we nu eens dieper ingaan op het **freerider-probleem** dat in de RC-literatuur ruime aandacht heeft gekregen. Veel studies (inclusief Olsons fundamentele werk) zijn daarbij ook ingegaan op vakbonden.

Is het rationeel voor arbeiders om zich bij een vakbond aan te sluiten ? Op het eerste gezicht zeker, want de relatie tussen de individuele arbeider en zijn/haar werkgever is asymmetrisch : de arbeider beschikt alleen over zichzelf, de eigen persoon; de ondernemer daarentegen weet zich geruggesteund door het in zijn onderneming geïnvesteerde kapitaal. Door zich met lotgenoten aaneen te sluiten kan deze asymmetrie althans ten dele worden opgeheven en wordt het voor het personeel mogelijk de inwilliging van verlangens/eisen af te dwingen.

Als dit zo is, waarom zijn dan niet alle arbeiders in vakbonden georganiseerd ? Een eerste verklaring kan liggen in de tegenwerking van de onder-

nemers, die er immers in eerste instantie geen baat bij hebben als de asymmetrische verhouding met hun personeel wordt gewijzigd. Tegenwerking - die door de staat ondersteund kan worden (combination laws, etc.) - kent drie hoofdvormen, die Donald Roy heeft samengevat onder de noemers "fear stuff", "sweet stuff" en "evil stuff".⁽⁹⁾ "Fear stuff" slaat op de intimidatie van arbeiders, b.v. door ze met ontslag te dreigen als ze zich organiseren; "sweet stuff" verwijst naar het verbeteren van de arbeids- en leefomstandigheden om langs die weg de vakbond de pas af te snijden; en "evil stuff" betreft pogingen de vakbond en zijn leden op de een of andere manier in een kwaad daglicht te stellen (b.v. "communisme"). Ongetwijfeld hebben deze ondernemerstactieken in verleden en heden veel succes gehad. Maar om de organisatiegraad van arbeiders te verklaren voldoen zij niet. Want zoals Crouch terecht opmerkte : "If the potential gains from combination are as great as some seem to think, why does not every employee at least try to join ?"⁽¹⁰⁾ Het is exact op dit punt, dat de "rational choice" theorie haar entree maakt met de notie van de "fallacy of composition". Mancur Olson probeerde in zijn reeds genoemde boek *The Logic of Collective Action* een verklaring te geven, die niet onomstreden maar wel zeer veel besproken is.

Olson wees erop dat de vakbonden over verschillende middelen beschikken om "freeriders" te bestrijden.⁽¹¹⁾

* 1. Hoe hoger de individuele kosten (gemeten in geld [contributie], tijd, energie) hoe moeilijker het is mensen tot collectieve actie over te halen. Eén antwoord op dit probleem is *de kosten van het lidmaatschap te verlagen*. Dit kan b.v. gebeuren door de leider(s) tot full-time functionarissen te maken die veel van het nodige vakbondswerk doen en zo de tijd en energie die van individuele leden wordt gevraagd verminderen. (Hieruit onstaat natuurlijk het bekende vervolg-probleem van de interne machtsverhoudingen in de organisatie

(Michels, etc.), maar dat laat ik nu buiten beschouwing.)

- * 2. Omgekeerd kan ook geprobeerd worden *de kosten van het niet-lidmaatschap te verhogen*. De bekendste manier waarop dit gedaan kan worden is door de instelling van "closed shops". Deze kunnen verschillende vormen aannemen:

a) pre-entry closed shops: iemand kan alleen werk krijgen in een bepaald bedrijf of in een bepaalde bedrijfstak indien hij of zij lid is van een bepaalde vakbond. In Nederland kennen we deze vorm in de grafische sector. (Hij komt overigens, in andere landen, ook wel voor onder minder hooggeschoolde groepen, b.v. zeelieden).

b) post-entry closed shops: iemand moet, nadat hij/zij door een ondernemer is aangenomen, lid worden van de vakbond.

- * 3. Een derde mogelijkheid bestaat erin aan de leden *selective benefits* (collectieve of particuliere joint goods van de tweede orde) te verschaffen. Dit zijn goederen en diensten waar uitsluitend leden van kunnen profiteren (b.v. wettelijke bijstand bij individuele arbeidsconflicten, het gebruik van bepaalde vakantieoordelen, huishoudelijke apparaten tegen gereduceerde prijzen; in België syndicale premies). Heel belangrijk zijn in dit verband ook verzekeringsarrangementen. Vakbonden uit de periode voor de verzorgingsstaat ontleenden organisatorische stabiliteit aan het feit dat ze niet alleen voor betere lonen en arbeidsomstandigheden vochten maar ook ziektekassen, enz. voor hun leden in stand hielden.

- * 4. Een laatste mogelijkheid bestaat uit *federale organisatievormen*: door bewust kleine afdelingen in stand te houden of te herstellen kan een vakbond proberen de groepsloyaliteit te versterken die eerder tot positieve individuele kostencalculaties leidt.

De vraag is natuurlijk of al deze overwegingen en tactieken (hun relatieve succes of falen) vol-

doende zijn om de organisatiegraad in een bedrijf, regio of land te verklaren. Een aanvullende overweging is natuurlijk in hoeverre het individu de vakbond nodig heeft om zijn/haar individuele doelen te bereiken. "For example, we would expect workers who have good chances of individual promotion to be less unionized than those who are treated by their employer as a mass." (12) Verder is ook het gemak waarmee mensen zich kunnen organiseren een factor; arbeiders in de landbouw b.v., die verspreid over grote oppervlaktes werken en elkaar zelden ontmoeten zullen het moeilijker vinden zich bij een bond aan te sluiten dan arbeiders in een fabriek. Bovendien - maar daarmee treden we natuurlijk buiten het RC-kader - kunnen mensen ook door andere overwegingen dan directe kosten en baten gedreven worden: algemene noties van rechtvaardigheid, protest, etc.

11. Algemeen zegt de RC-theorie dat het gemakkelijker is om organisaties te vormen en in stand te houden die particuliere goederen produceren dan organisaties die zich primair op collectieve goederen oriënteren. De eerste groep van organisaties kent immers het freerider-probleem niet en hoeft dus minder hindernissen te overwinnen om zichzelf te consolideren dan de tweede groep. Michael Hechter heeft hieruit in zijn belangrijke boek *Principles of Group Solidarity* een hypothese afgeleid over **twee stadia in de ontwikkeling van organisaties in het algemeen**:

"In the first stage, individuals form groups to attain joint *private* goods, like credit and insurance, but to do so they must also establish formal controls, which constitute a *collective* good. Once these controls are in place, a second stage becomes possible. The group's resources, now protected by the existence of formal controls, can be diverted [...] to the production of further collective, or even *public*, goods." (13)

Vertaald in termen van de geschiedenis van de arbeidersbeweging zou dit betekenen dat onderlinge hulporganisaties, consumenten- en pro-

ducentencoöperaties logisch en historisch voorafgaan aan vakbonden en politieke partijen en dat vakbonden en partijen direct of indirect uit de eerstgenoemde organisatievormen zijn voortgekomen. Een vèrgaande stelling, waarvan het nog maar de vraag is of hij altijd opgaat. Toch lijkt het er wel een beetje op dat de meeste vroege vakbonden inderdaad uit onderlinge hulpkassen (of uit gilden of gilde-achtige organisaties) zijn voortgekomen.

12. De RC-logica kan natuurlijk niet alleen op organisaties maar ook op acties worden toegepast. Zo heeft Debra Friedman een theorie opgesteld als antwoord **waarom arbeiders wel of niet aan stakingen deelnemen.** ⁽¹⁴⁾ Zij vat haar betoog samen in de volgende fraaie vergelijking :

$$Y = (X_1 + X_2)SEU + X_3 - X_4 - X_5W + X_6 - X_7$$

Laten we deze vergelijking even wat nader bekijken.

Y het netto-voordeel dat een individu ontleent aan deelneming aan een staking. Is Y positief dan doet het individu mee, is Y negatief dan doet het niet mee. Als $Y = 0$ zal het individu een conservatieve houding aannemen, het zekere voor het onzekere nemen en ook niet meestaken.

X1 de hoeveelheid publieke goed dat het individu verwacht te ontvangen als de staking succes heeft (b.v. extra werkgelegenheid door arbeidstijdverkorting).

X2 de hoeveelheid particulier goed dat het individu verwacht te krijgen als de staking succes heeft (b.v. extra loon, kortere werktijd, betere werkomstandigheden).

SEU het geschatte increment van subjectief verwacht nut van een geslaagde staking (de verwachte "meerwaarde" van de situatie na de staking in vergelijking met de situatie voor de staking; hierbij spelen de media enz. een grote rol).

X3 de hoeveelheid particulier goed dat het individu verwacht als het meestaakt ongeacht de

uitkomst van de staking (eer, prestige, gezag, macht).

X4 de hoeveelheid particuliere straf die het individu verwacht als de staking mislukt (m.n. niet ontvangen loon, samenhangend met de verwachte stakingsduur).

X5 de lichamelijke schade die het individu verwacht te kunnen lijden door aan de staking deel te nemen (b.v. als gevolg van confrontaties met leger of politie).

W de waarschijnlijkheid dat schade uit deelneming aan de staking zal voortvloeien.

X6 de hoeveelheid particuliere straf die het individu verwacht te krijgen als hij of zij niet deelneemt aan de staking (b.v. eerverlies, intimidatie, sociale uitsluiting). ⁽¹⁵⁾

X7 het aandeel van het individu in de kosten die gemaakt moeten worden om publiek goed en particuliere beloningen te leveren. (Hoe kleiner de groep stakende arbeiders hoe groter het gewicht van de individuele bijdrage en navenant groter zijn de kosten voor het individu.)

Het is niet mijn bedoeling nu uitgebreid op deze formule in te gaan en ik wil al helemaal niet discussiëren over de vraag of de elementen allemaal ervan even zinvol zijn of volledig. Ik volsta met twee **kanttekeningen.**

Primo : De vergelijking is natuurlijk een pseudo-vergelijking omdat er niet concreet mee gerekend kan worden. Het nut ervan is vooral dat een aantal overwegingen die bij individuele arbeiders aan de vooravond van een mogelijke staking mee kunnen spelen op een rij wordt gezet.

Secundo : De vergelijking laat zien dat - uitgaande van de RC-benadering - allerlei verschillende kosten-baten analyses tegelijkertijd moeten worden gemaakt. Het is nog maar zeer de vraag of concrete individuen inderdaad al dit soort afwegingen - nota bene : tegelijkertijd ! - door hun hoofd laten gaan. Crouch wijst erop dat de individuele "kosten-baten-analyse" zo ingewikkeld kan worden dat mensen zich er niet zoveel van aantrek-

ken als menige theoreticus veronderstelt :

"When the parameters of choice over a particular course of action become too complex for us to make a proper assessment, and when information is either sparse or hard to achieve, we usually fall back on shorthand formulae, patterns of accepted beliefs, as hopefully containing distillations of wise calculation. The decision of whether or not to join a union may often be of this kind."⁽¹⁶⁾

13. We kunnen na deze kleine *tour d'horizon* iets meer zeggen over het **nut van de RC-theorie voor de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging**. Zonder hier in te gaan op de diepere filosofische aspecten⁽¹⁷⁾ lijkt me toch evident dat de RC-theorie de aandacht kan vestigen op aspecten van de geschiedenis van de arbeidersbeweging die tot nu toe te vaak verwaarloosd werden. Dat neemt echter niet weg dat het cynische mensbeeld van de RC-visie maar een deel van de werkelijkheid bestrijkt. Er zijn genoeg voorbeelden in en buiten de arbeidersbeweging van mensen die op "niet-rationele", altruïstische wijze handelden om iedere universele pretentie van de RC-benadering bij voorbaat onmogelijk te maken. Met deze gedachte in overweging kan de RC-theorie een nuttig instrument zijn. Wellicht nuttiger voor de bestudering van primair "economische" organisaties en acties (die immers nadrukkelijk het individuele eigenbelang mede beklemtonen) dan voor de bestudering van levensbeschouwelijke, culturele of politieke organisaties en activiteiten. Maar niettemin : nuttig.

- (1) Bewerkte tekst van een lezing, gehouden in het IISG, Amsterdam, 28 maart 1995. Deze bijdrage verscheen eerder in een lichtjes gewijzigde vorm in: "Bulletin van de Nederlandse arbeidersbeweging", jan. 1995 pg. 32-47
- (2) Zie voor een niet-wiskundige uiteenzetting van de theorieën van ARROW en DOWNS : "Is democratie wiskundig onhoudbaar ?" In : Paul HOFFMAN, De wraak van Archimedes, Amsterdam, Bert Bakker, 1989, pp. 195-225. De grondslagen van Olsons theorie worden onder meer behandeld in J. VAN DEN DOEL en B.C.J. VAN VELTHOVEN. Democratie in welvaartstheorie. Alphen aan den Rijn, Samson, 1990.
- (3) Van belang voor kritiek : er bestaat ook strategisch gedrag dat niet op maximizing is gericht. Herbert SIMON heeft beargumenteerd dat mensen "satisfice", d.w.z. zij beperken zichzelf tot oplossingen die "goed

genoeg" zijn. Zie SIMON, "A Behavioral Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics*, 69 (1955), 99-118; SIMON, "Rational Choice and the Structure of the Environment", *Psychological Review*, 63 (1956), 129-138. Zie ook Harry ECKSTEIN, "Rationality and Frustration in Political Behavior", in : Kristen RENWICK MONROE (ed.), *The Economic Approach to Politics* (New York : HarperCollins, 1991).

- (4) Er zijn nog meer uitgangspunten van de RC-theorie, maar deze zijn voor mijn betoog minder relevant. Deze additionele uitgangspunten zijn : Rationeel gedrag voldoet aan consistency requirements, namelijk (a) it must be possible for all of an agent's available options to be rank-ordered (vgl Arrow, p. 13); (b) preference orderings are transitive : if A is preferred to B, and B is preferred to C, than this consistency rule requires that A be preferred to C. Each individual maximizes the expected value of his own payoff, measured on some utility scale.
- (5) Donald P. GREEN and Ian SHAPIRO, *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science* (New Haven en Londen : Yale University Press, 1994), p. 203.
- (6) Voor het volgende : Michael HECHTER, *Principles of Group Solidarity* (Berkeley etc. : University of California Press, 1987).
- (7) Hardin 1982.
- (8) Voor het volgende : Marcel VAN DER LINDEN, "Mutual Workers' Insurance : A Historical Outline", *International Social Security Review*, 42 (1993), No. 3.
- (9) Donald F. ROY, "Repression and Incorporation", in : Theo NICHOLS (ed.), *Capital and Labour. Studies in the Capitalist Labour Process* (London : The Athlone Press, 1980), pp. 395-414.
- (10) Colin CROUCH, *Trade Unions : The Logic of Collective Action* (Isle of Man : Fontana, 1982), p. 51.
- (11) Mancur OLSON, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, Mass. and London : Harvard University Press, 1965), pp. 66-97. Zie ook Crouch, *Trade Unions*, pp. 55-70.
- (12) CROUCH, *Trade Unions*, pp. 67-68.
- (13) HECHTER, *Principles*, p. 123.
- (14) Debra FRIEDMAN, "Why Workers Strike : Individual Decisions and Structural Constraints", in : Michael HECHTER (ed.), *The Microfoundations of Macrosociology* (Philadelphia : Temple University Press, 1983), pp. 250-283.
- (15) Bij arbeidsconflicten kunnen (b.v. door picket lines, gerichte intimidatie tegen "maffers", etc.) niet-leden gedwongen worden tot solidair gedrag. [Olson : 70-71]
- (16) CROUCH, *Trade Unions*, p. 64.
- (17) Mijn favoriete studie hierover is Alec CALLINICOS, *Making History*. Callinicos laat (overtuigend, geloof ik) zien dat het methodologisch individualisme theoretisch onhoudbaar is omdat er "achter" elk individu een structuur zit die zelf weliswaar ook weer het resultaat van vele individuele activiteiten is maar toch voor het handelende individu een eigen zelfstandigheid bezit. Tegelijkertijd is Callinicos van mening dat, als dit eenmaal geconstateerd is, individualistische verklaringen een grote bijdrage aan ons inzicht in maatschappelijke ontwikkelingen kunnen leveren. Terrecht merkt de filosoof Lenk op : "Es dürfte sinnvoll sein, soweit wie möglich zu versuchen, mit individualistischen Erklärungen auszukommen -- ohne daß man behaupten könnte, alle sozialen Phänomene ließen sich in dieser Weise fassen." Hans LENK, *Zwischen Wissenschaftstheorie und Sozialwissenschaft* (Frankfurt/Main : Suhrkamp, 1986), p. 185.